

Ի յաշակոտ բանասերուն
Բըռնութենէ մաղապուր,
Ջարմանագեղ ծընունդ նոր
Ընծայէ Բաւականին:
Ի ստուերաց ամաց դարուց
Ընկճէ ըզնա մահու կոծ,
Մայրն դարուց հանգերձեալ՝
Բառնայ ըզցլուի իւր 'ի վեր:
Առ ամուսինըն դիւրախաբ
Դարձեալ՝ այսպէս բարբառի.
« Զնախարհիկ զարմ և ճետ
Արմատոց մերոյ ազգիս »:
Ի փշաբեր անդաստանէն,
Որ 'ի խռիւս արօսացեալ,
Զխարզ այժմիկ ընծաւդէ
Այսքանի ջով, բարունակ:
Կոյսա այս ուղիւ վերամբարձ
Ի յանցուածոց, և անմեղ.
Ծընաւ՝ և եթ 'ի Զափեւ
Ըզխաբուսիկ ձըն հին:
Դրախտ է սա ամրածածուկ
Լուսազարմից 'ի հրեղինաց,
Կինըն նուագեալ յերգըս Երգոց,
Եւ աղբերակըն կընքեալ:

Նորափետուր, ոսկեգիտակ
Սա աղանեակ պոնծայի,
Յաղիկից դրանգեաց թըռուցեալ
Յաղիտաւոր տապանէն:
Ո'ղէր, դուսար օրիորդ
Այլնկալեալ յաւիտեանց.
Ո'վ, լի շնորհօք սրբական
Դուստըր միակ պաշտելի:
Երթ աճեաց և զարգացիր,
Զտիւիլ ձկն և կորուստ.
Կոխան արկեալ առաջուր
Պարկեշտագեղ ընդ ոտիքդ:
Ընդ Եւայի յանցեան 'ի մեղս
Սեր և ծընունդ Ազամայ,
Հընչէ յորդուց վերայ դեռ
Դառնակընկիծ նորին ձայն:
Սա աւասիկ միայն դրսորիկ
Լէյք փըրկիւ և սփոփիւ...
Դադարեցէք յարտասուաց՝
Որ ծնանելոցդ էք 'ի լոյս:

Թարգմ. Հ. Ա. Շ.

ԿԵՆՈՐ ԱՐԻՁԻ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ ՄԸ

ԿԵՆԴԱՆԵԱՅ ԴԵՄ ԱՆԳԹՈՒԹԻՒՆ

Արևելեան գեղեցիկ գրոյց մը կ'աւանդէ՝ որ խեղճ մարդուն մէկն 'ի միջօրէի բուրջատոյնոր արեգական տակ պարտելու աւան, հիւանդ խող մը տեսաւ որ արիւնաթաթաւ ու վիրալից ընկեր էր ճամբուն վրայ: Ճանճերն՝ որ ժողովուած էին վիրացը վրայ, և ցաւն ու ծարաւն կը տանջէին խեղճ կենդանին: Ուղեւորն ինքն իսկ կենդանւոյն նման տկար և ոգեսպառ, անապատին ամայութեան մէջ ոչ ջուր ունէր ողորմիւրդոյն ծարաւը անցընելու, և ոչ ալ բաւական ոյժ տեղափոխելու զանիկա ուրիշ տեղ: Ուստի ոտքով մղեց զանիկա մեղմով մացառուտի մը վրայ, ստուերի տակ: Արդ, մահուրէն ետքը երբ Յաւիտենականն կը չափէր գառաստանին առջև իր արդարադատ կշռոյն մէջ այդ մարդուն աղէկութիւններն ու գէշութիւնները,

կշռոյն Թաթերն այնպէս հաւասար եկան, որ Աստուած կը տարակուսէր թէ ինչ վրձիւ տայ: Այն ատեն յանկարծ երևնալով խողը՝ ելաւ կշռոյն վրայ և իր ծանրութեամբը թեքեց զկշիռը աղէկ գործոց կողմը:

Արդեօք այս գրոյցն բարոյական սկզբան մը թելադրութիւն չէ՝ և չապացուցաներ թէ կենդանեաց հոգ տանիլն ներքին կրօնական ազդեցութեան մը յառաջ կու գայ: Ուղեւորին ու խողին պատմութիւնը կը յենու քրիստոնէական սկզբան մը վրայ. սիրոյ օրինաց մէկ մասն է, որ ինչպէս կը պատուիրէ սիրել զընկերն, նոյնպէս կը թելադրէ գթութեամբ վարուիլ կենդանեաց հետ, 'ի պէտս և ոչ յանպէտս գործածելով:

Առ կենդանիս գութն՝ այժմեան ազգաց

ընկերական յառաջողութեան մէկ արդիւնքն է. որ արդէն իսկ Հասարակաց բարոյականութեան մէկ մասն էր, բայց զըժ. բախտաբար մոռցուած էր մինչև հիմա: Գաղղիա, Անգղիա ու Գերմանիա, և ուրիշ եւրոպական քաղաքակիրթ ազգեր՝ ընդունեցան այս սկզբունքը՝ թէ պէտք չէ կենդանիքը անօգուտ տեղ տառնլել: Անգղիական օրէնսդրութեան այս մասը շատ կատարելագործուած է. ունի օրէնք մ'երեսուն և մի յօդուածով, հրատարակեալ յամին 1854 յուլիսի 30ին, որ կ'ուղղէ ու կը կատարելագործէ Վիկտորիա զշնոյնի թաղաւորութեան երկոտասաներորդ ու երեքտասաներորդ ամաց մէջ նոյն նիւթոյն վըրայ հրատարակուած օրէնքները: Սրդէն 1850ին վճռուած էր օրէնք մը տասն և երեք յօդուածով առանձին Վլոքտիոյ Հումար, 1844ին ուրիշ օրէնք մը ձիոց սպանման վրայ, և 1872 ու 1873ին ուրիշ օգտակար օրէնքներ ծովային ու ճակեր թըռչնոց ջնջման վրայ, տուգանք ու բանտարգելութիւն սպառնալով անոնց դէմ՝ որ այս օրինաց հակառակ կը գործէին:

Նոյն իսկ Աւստրիա յետամնաց չեղաւ յայսմ քան զԱնգղիա: 1866 ամին օրինադրութենէն առաջ, 1781 ամէն սկըսեալ պաշտօնական տասն և եօթն վճիռ, հրաման ու պատուէր կար Աւստրիոյ ու Նիւգարիոյ մէջ կենդանեաց գործածութեան վերաբերեալ: Նոյնպէս Գաղղիոյ, Իտալիոյ, Զուիցերիոյ, Պելճիոյ, Հոլանտայի, Բրուսիոյ, Շուէտ-Նորվեգիոյ, Տանիմարքայի ու բոլոր գերմանական տէրութեանց մէջ այլ և այլ օրէնքներ հաստատուեցան կենդանեաց անգթացելոց դէմ: Սպանիա միայն զուրկ է այս տեսակ օրէնքներէ. բայց ընդհանուր բոլոր քաղաքականացեալ ժողովուրդք համոզուած են որ կենդանեաց դէմ անգթանայն հակառակ է ուղիղ բարոյականի:

Բայց դժուարութիւնն այն է թէ ինչպէս որոշ ու պայծառ կերպով տալու է անգթութեան սահմանը: Կրնանք երեք դասու բաժնել զայն: Անգթութիւն այն կենդանեաց դէմ՝ որ ի ծառայութիւն և ի սնունդ կարգեալ են մեզի: Անգթութիւն այն կենդանեաց դէմ՝ որ ի հաճոյս են, և Անգթութիւն այն կենդանեաց դէմ՝ որ ուսումնական քննութեանց կ'ենթարկուին: Մասա-

յութիւն ըսելով կ'իմանանք որ մեզի համար կ'աշխատին ու կերակուր կ'ըլլան մեզի: Անգթանալ է բռնաւ կամ լծոյ կենդանեաց, թէ բոլորովին ուշխատութեան ժամէն դուրս աշխատցընելն զանոնք, ու թէ աշխատութեան ատեն անպատճառ ու անխնայ հարուածներ: Տարակոյս չկայ որ կենդանեաց դէմ անգթութեան գործերն սպառնալիքի են ամեն առթի մէջ. բայց կենդանիքը ժամէն դուրս աշխատցնելու մասին պէտք է ուղղեն իւրաքանչիւր տիրոջ անձնական վիճակին: Կան մարդիկ որ անխնայ կը գործածեն կաշ ու տկար կենդանիներ, կարող ըլլալով անոր տեղ ուրիշ մը փոխանակել: Այսպիսիք ուրիշ բան չեն մտածել՝ բայց եթէ գործերնին առաջ երթայ, և ամեններն փոյթերնին չէ կենդանւոյն կրած յոգնապն ու նեղութիւնը: Կան դարձեալ այնպիսիներ ալ՝ որ խորհըրդով հիւանդ կենդանիներ կը գնեն, որպէս զի անխիղճ ուղածնուն պէս գործածեն: Մարդ մը որ առանց հարկի կ'աշխատցնէ սաստիկ տկար ու հիւանդ կենդանիներ, ըրածն յայտնապէս անգթութիւն է և հակառակ ուղիղ բարոյականի: Շատ անգամ ձիւպանք ու կառապանք կ'անգթանան կենդանեաց դէմ, վասն զի չեն կատարել իրենց պահանջած ծառայութիւնը. բայց պատճառը իրենք են, որ չեն գիտեր կենդանւոյն հետ վարուելու կերպը: Կենդանեաց հետ գէշ վարուելն, զրեթէ միշտ անօգուտ է, վասն զի հրամայողին կամքը ըմբռնելու համար՝ պէտք էր որ աւելի բախաւոր ըլլային:

Մեծ փոյթ կը տանին հիմա Անգղիոյ մէջ սպանդանոցի կենդանեաց տեղափոխութեան. մանաւանդ երբ մնոյ գործածութիւնն շատցաւ ու կենդանեաց վաճառականութիւնը յաճախեց: Նոյն իսկ Միաբան-Նազանեաց կառավարութիւնն զգուշած է այս բանիս. իրեն մտածութեան նիւթ ըրած է կենդանեաց տեղափոխութիւնն եթէ ընդ ծով և եթէ ընդ ցամաք: Անգթաբար կը հարուածեն խեղճ կենդանիները կառաց ու նաւաց մէջ զետեղելու համար. և կը կուտեն զանոնք անձուկ տեղ մը, թողլով հօն անջուր ու անկերակուր, և երբեմն նաև առանց օդափոխութեան: Եթէ տեղափոխութիւնն ցամաքային է, կառքին ցնցմունքէն սաստիկ կը

վիրաւորութիւն խեղճեցը, և երբ իրենց սահմանուած տեղը կը հասնին, բոլորովին անկարող կ'ըլլան շարժելու. և այն ատեն իրենց առաջնորդն ալ ուրիշ միջոց չունի զիրենք քաշեցնելու, բայց եթէ հարուածել անգթաբար:

Կենդանեաց ուրիշ մէկ տանջանաց պատճառն ալ մարդկանց հաճոյքն է, որոնք զուարճանալու համար՝ կը փակեն այնպիսի տեսակ կենդանիներ՝ որ երբէք չեն ընտանենար, և կամ կը տանջեն զանոնք զուարճութեան համար: Հարցոցին ումանք թէ արդեօք որսորդութիւնն ալ հաճոյից կարգէն է: Հասարակաց կարծիքն պատասխանեց թէ ոչ. վասն զի մեր խնդիրն այն չէ որ կենդանեաց կենաց խնայենք. որովհետեւ բնութիւնն արդէն այնպէս սահմանած է՝ որ ոչ միայն մարդկութիւնն կենդանեաց մտով սնանի, այլ և կենդանեաց շատերն իրարմով. հարկն խնդրոյ ու վէճի տակ չընկնար. յինքեան ունի իր օրինաւորութիւնն ու բարոյականութիւնը: Խնդիրն այն չէ թողլու կենդանեաց ասպիւլ աւելի կամ նուազ, այլ չի պատճառել զգայուն արարածոյ մ'անօգուտ նեղութիւն. և ահա այս սղբգրամբ որսորդութիւնն եպիբոլի չէ: — Գալով ձկնորսութեան, յիրաւի ցաւալի տեսարան մ'է տեսնալ ծովափան վրայ ձկանց չարատանջ միջումը մահուան հետ: Կարելի չէ արդեօք կենդանի ձուկ չի բերել 'ի ձկնարանս. անտարակոյտ 'ի սկզբան մեծ կորուստ կ'ըլլուի, բայց անշուշտ չա՛հադիտութիւնն կը գտնայ մէկէն այդ անպատեհութեան առջեւ առնելու հնարքը, որ ընդ մէջ ձկնորսութեան ելլալով:

Բայց կենդանեաց դէմ աւելի սաստիկ անգթութիւնն՝ ուսումնական փորձերն են, Գերմանացի իմաստասէր մը չէր կրնար մտածել այդ բանին վրայ առանց 'ի դող ելլալու: « Երբ ուսման կը պարապէի 'ի Կէթինկէն, կ'ըսէ նոյն ինքն, առիթ ունեցայ տեսնալու թէ որչափ անօգուտ ու բազմատանջ փորձեր կ'ընէին խեղճ կենդանեաց վրայ ուսումնական քննութեանց պատրուակաւ: Ըստ իս հագիւ երբէք ընելու է այդ փորձերը. կարեւորագոյն ու անհրաժեշտ օգտի մը համար, և զայն ալ հասարակաց բազմութեան առջև՝ հրաւիրելով նաև զբժիշկս, որպէս զի այդ բարբարոս գոհն որ պիտի կատարուի գիտու-

թեան սեղանոյն վրայ, կարելի եղածին չափ բազմաց օգտակար ըլլայ, և ոչ թէ ամեն բժիշկ իրեն համար առանձին փորձեր ընէ: Բայց այս օրուան օրս ամեն ողորմելի բժիշկն ալ կը կարծէ թէ իրաւունք ունի չարչարելու ու նեղելու անողորմաբար խեղճ կենդանիները, լուծելու համար այնպիսի խնդիրներ՝ որոց լուծումը կը գտնուի արդէն շատ ժամանակէ 'ի վեր գրոց մէջ »:

Համոզուած ենք որ օրինադրութիւնն բաւական չէ ընդհանուր խօսելով վերանորոգելու մէկէն զբարս և զբնաւորութիւնս. բայց ինչ ինչ բաներու մէջ նոյն գորութիւնն ունի ինչ որ կրօնքն. կարգի կը դնէ ընկերական խղճմտանքը ու հասարակաց կարծիքը: Ընդհանուրի համար, այս ինչ բան թոյլ տրուած է ըսելն՝ նոյն է եթէ ըսէինք որ անտարբերիսր բան մ'է: Փիչ են անոնք որ իրենք իրենց օրինադիրն կ'ըլլան, բայց շատ աւելի քիչ անոնք՝ որ կը բողոքեն հաստատուած օրէնքի մը դէմ. նոյն իսկ թէ որ դէշ ըլլայ, բայց շատ աւելի թէ որ համեմատական ըլլայ սրտի բարի զգածման մը: Կ'ըսեն ումանք թէ անկարելի է բառնալ ազդու կերպով կենդանեաց դէմ եղած անգթութիւնները, վասն զի խեղճներն չունին լեզու. որ բողոքեն ու տրտնջան. և թէ որ մէկ անգամ մը հասարակաց առջին գործուի այդպիսի անգթութիւն մը ու պատժուի, հազար անգամ ալ ծածուկ կը գործուի, և անծանօթ ու անպատիժ կը մնայ: Կը պատասխանենք ասոր որ կան ամբողջ ազգեր՝ որոց մէջ նենգութիւնն պատուաւոր բան մը համարուած է. բայց դուրսի այդպիսի գործ մը վատահամբաւ ընող պատժ մը, և ամեն առթի մէջ պատիժն հասնի վրան, և ահա մէկէն ժողովրդեան մտքին մէջ այդ գործն որ առաջ գտնուի էր՝ կ'ըլլայ եպիբոլի ու ամօթալի: Նոյնը կրնայ ըսուիլ նաև ուրիշ շատ բաներու համար ալ: Թէ որ օրէնքն ազդու կերպով արգիլելու ըլլայ կենդանեաց դէմ անգթութիւնն, այն ատեն մանկանց գոստիքատարակութիւնն ու կը համաձայնի նոյն օրինաց, և ունակութիւնն կ'ըլլայ բնութիւն: Թէ որ օրէնքն չկարենայ վրայ հասնիլ ու պատժել մէկէն տուներու մէջ գործուած անհամար անգթութիւնները կենդանեաց դէմ, և ոչ իսկ 'ի գիւղերէս՝ ուր չեն գտնուիր ոստիկանու-

թեան պահապանք, գէթ կրնայ քիչ ատենուան մէջ ուղղել հասարակաց բարոյականը:

Կ'ըսեն դարձեալ, որ եթէ օրէնքն տարբերութիւն մը չդնէ օգտակար ու ընտանի կենդանեաց և անօգուտ ու վայրենի կենդանեաց մէջ, այն ատեն կը բազմանան փոստակար կենդանիք, և անկարելի կ'ըլլայ անոնց ջնջումը: Այլ մենք դարձեալ նոյն պատասխանը կու տանք, թէ մեր միտքը այն չէ որ կենդանիքը մահուանէ ազատենք, վասն զի ոչ ոք կրնայ մերժել թէ կենդանիքը սպաննելը ընդհանուր խօսելով՝ կարեւոր է և երբեմն կարի օգտակար: այլ պահանջածնիս այն է որ նուազ չարչարանօք սպաննենք զանոնք և ըստ կարելոյն գթութեամբ: Խակ վայրենի կենդանեաց դէմ անգթանայն ալ այնպէս է իբրև թէ ընտանի կենդանիք մ'անգթանայինք, Ըստ օրինաց, Անգղիոյ մէջ կատու մը բռնի սպաննողն 125 ֆրանք տուգանք ունի, իսկ Գաղղիոյ մէջ 15. և արգիլուած է փետել ողջ աղանձին և ուրիշ թռչուններ: Փակարանի մէջ արգելեալ կենդանեաց ջուր ու կերակուր տալու անհոգացողն 20 շիլին կը տուժէ. կենդանին անգթաբար գործածողն 3 ստերլին, սաստիկ հարուածողն ու վիրաւորողն ալ 5:

Յայտնի՝ ճշմարտութիւն մ'է որ մարդ մը որչափ աշնուանայ, իրեն մօտ եղող անձինքն ալ նոյնչափ կ'ազնուանի, և որչափ գթեալիւր տեսնուի, նոյնչափ ալ այլք իրենք զիրենք իրեն կը նուիրեն: Կենդանի մը բարեգութիւն մեղմաբարոյ տիրոջ ձեռքին մէջ կը կրկնապատկէ իր հլութիւնը ու ծառայութիւնը: Մինչև հիմա կենդանեաց տուած կրթութիւննիս կը նմանէր քիչ շատ այն կրթութեան՝ զոր տղոց կու տայինք. որուն զլիսաւոր տարբերքն էին՝ բռնութիւն, պատիժ, հարուած ու բանտարգելութիւն: Եւ սակայն ինչպիսի հլութիւն և անձնանուէր ծառայութիւն չի տեսնուիր Արաբացոց ձիոց վրայ, հետերինն սիրով ու գգուանօք վարուելուն համար: Ինչպիսի՞ միաբանութիւն չի տիրեր ընդ մէջ որսորդին՝ որ կը սիրէ իր շունը, և շան՝ որ կը սիրէ իր տէրը: Կառաց ձիերն սովորաբար անկիրթ ու ապուշ կ'ըլլան. բայց տեսնուած է այնպիսի ձիեր ալ որ տէրերնին մասնաւոր գթութեամբ վարուելով հետերնին, մեծ քաջութիւն ու յարատեւու-

թիւն ցուցած են, և չեն թողած որ կառացանն խարազանը վեր առնու և ոչ ալ սպառնալեաց ձայն հանէ: Պատերազմի մէջ իր տէրը սիրող ձին կարծես մասնաւոր պարտք մը կը զգայ պահելու նորա կեանքը հապարակաց վտանգէն: Գիտե՞ք թէ 'ի մահ երթալ և թէ փախչել 'ի մահուանէ պէտք եղած ատեն՝ իր տիրոջը կեանքը ապրեցունելու համար: Ո՛րչափ պատերազմիկ ձիեր անձնական քաջութեամբ աղաւառ են իրենց տիրոջ կեանքը: — Կ'երկարէր խօսքերնիս թէ որ ուզենայինք հօս պատմել մի առ մի հաւատարիմ շան մարդկան մատուցած ծառայութիւնները. անանկ որ գուցէ ամենայն ոք ունի գովասանական դէպք մը շան վրայ պատմելիք: Լսած ենք որ 'ի Պեմսի և 'ի Հոլանտա կը լծեն շուները պղտի կառքերու, որոնք կը բերեն 'ի քաղաքն ամեն պէտք եղածն. հաց, միս, ընդեղէն, փայտածուխ, և ուրիշ ամենօրեայ պիտոյից կարևոր բաներ: Այդ կենդանիքն քանի որ կը սիրեն իրենց տէրերը ու կը սիրուին փոխադարձ, ամեն ջանքերնին կը թափեն լաւ ծառայելու իրենց. և կը կրեն սիրոյ զօրութեամբ այնպիսի ծանրութիւններ, զոր անկարելի է որ կարենային կրել հարուածոյ զօրութեամբ:

Հոլանտական դպրոցին բոլոր նկարուց մէջ երևելի է Պ. Պոդոս Բոդդէրի նկարն, որ կը ներկայացնէ զմիտիս երկրային արքայաթեան մէջ: Այս պատի հազիւ մէկ մեզր նկարն շատ իմաստ կը պարունակէ իր մէջը, կրնանք ըսել թէ փոքրիկ աշխարհք մ'է: Փափուկ ու լուսաւոր առարկայի մը վրայ կը պարզի գեղեցիկ կանաչութիւն մը, և կը ճօճեն հօն փոքրիկ ծառեր: Ամենէն նուաստ ճճին ալ, ինչպէս և ամենէն փառաւոր կենդանին, խմբեալ են Ուրիտիսի իրենց թաղաւորին չորս կողմ, և կը հանգչին սոփոցը տակ լի գոհութեամբ, մինչդեռ քերթողն կ'երգէ դենութիւն քնարաւ: Այս նկարն կը վկայէ որ քաղցրաձայնութիւնն միջոց մ'է և զանազան անգամ հպատակեցնելու, հակառակ ամենեւին մեր այժմեան սովորութեան: Յաւոց աղաղակն զոր կը լսենք խեղճ արարածոց բերնէն՝ կատարեալ անհամաձայնութիւն մ'է բնութեան ձայնին: Հանդարտենք ուրեմն խեղճերուն աղաղակը ըստ կարելոյն: